

Religieuze volkscultuur als spirituele bron

Bart De Nil

Op een avond in december van vorig jaar gaf ik een lezing als inleiding op een referaat van de Leuvense theoloog Ernest Henau over volksreligiositeit en op de Gentse cultuurhistoricus Jan Art die als discutant optrad. Omdat het om een theoloog en een historicus ging, bouwde ik mijn lezing op rond het boek "*God verborgen en nabij: religie als heilig spel*", dat de Nederlandse etnoloog Gerard Rooijackers in 2002 schreef, samen met de oud-bisschop van Den Bosch, Jan Bluysen. In het tijdschrift *Volkskunde* (105 (2004) 3) schreef Albert Van Der Zeijden dat hij het jammer vond dat dit boek door volkskundigen nauwelijks werd opgemerkt. Ik vind dit ook zeer opmerkelijk. Dat de persoon van Jan Bluysen - zeker in Vlaanderen - niet direct een belletje doet rinkelen is begrijpelijk. Maar elkeen die enigszins betrokken is bij de volkscultuur of de erfgoedsector, en die bij de naam van Gerard Rooijackers uit de lucht valt, moet de laatste jaren op Mars actief zijn geweest of een andere hobby zoeken. Of Rooijackers het nu graag heeft of niet, feit is dat hij zonder twijfel één van de invloedrijkste en meest spraakmakende cultuurwetenschappers is die er heden ten dage in de Lage Landen rondloopt. Hij heeft ondermeer invloed gehad op vernieuwingen in de studie van de volkscultuur en op het erfgoedbeleid in Vlaanderen. In 2002 ontving hij voor zijn werk de Prins Bernhard Cultuurfondsprijs voor de Geesteswetenschappen. Het is opvallend hoe vaak zijn naam opduikt in wetenschappelijk onderzoek, beleidsdocumenten en rapporten. En toch wordt dit boek door de Vlaamse volkskundigen, de erfgoedsector en de wetenschappelijke wereld, in tegenstelling tot zijn andere publicaties niet opgepikt. 'Waarom is dit zo?', vraag ik me dan af? Ik zie twee oorzaken. De eerste zijn de naweën van een virulent antiklerikalisme in Vlaanderen, waardoor de vragen naar God uit onze cultuur en dagelijkse praktijk worden geweerd. En de tweede oorzaak ligt bij een té institutioneel en objectgerichte benadering van ons religieus erfgoed. Men heeft weinig oog voor uitingen van religieuze volkscultuur in het alledaagse leven buiten de voorgeschreven Kerkelijke Orde. In mijn toespraak, die door het weekblad *Tertio* (april 2005) werd gepubliceerd, ga ik dieper in op deze oorzaken, maar hier wil ik me beperken tot het boek op zich.

In dit inspirerende boek benaderen Bluysen en Rooijackers het vragen naar God vanuit twee perspectieven. Bluysen doet dit vanuit het theologisch-pastoraal perspectief, waarbij Gods nabijheid en afwezigheid centraal staan: hoe hebben mensen in verschillende tijden en culturen geworsteld met vragen over Gods nabijheid en afwezigheid.

Gerard Rooijackers van zijn kant benadert het geloofsleven vanuit een historisch-antropologisch perspectief: hoe hebben mensen hun geloof gestalte gegeven door middel van rituelen. Hij schrijft over religieuze volkscultuur, waarbij hij zoekt naar het heilige in het alledaagse leven. Deze twee perspectieven mogen dan wel fundamenteel verschillend zijn, ze staan niet naast elkaar. In een postscriptum gaan de auteurs met elkaar in dialoog en schrijven ze over hun samenwerking: *“Deze coöperatie was, zeker achteraf gezien, een avontuur waarop we terugkijken als een boeiend proces van kennisnemen van elkaars opvattingen en expertise. Immers, als je samen aan een concreet project werkt, word je gedwongen om te expliciteren en standpunten te verantwoorden. Daarbij laten een theologisch-pastoraal en een historisch-antropologisch perspectief zich goed combineren. We hebben van elkaar geleerd, zonder onze eigen - heel verschillende - identiteiten te verloochenen”*. Deze vruchtbare samenwerking ervaar ik als een grote meerwaarde van het boek, goed wetende dat dit niet vanzelfsprekend is. Want ik heb al mogen ervaren dat publicatieprojecten vaak niet meer zijn dan het bundelen van teksten van verschillende auteurs rond eenzelfde thema.

Rooijackers laat ons niet zomaar proeven van zijn kennis over de geschiedenis van de religieuze volkscultuur in de Lage Landen. Hij heeft hiermee een stichtend doel. Hij getuigt niet enkel over zijn ‘geloof’, hij wil samen met Bluysen ook mensen dichterbij God brengen, *“landingsbanen”* maken zodanig dat God weer *“voet aan de grond krijgt in onze cultuur en leefwereld”*. Je kan je afvragen waarom hij hiervoor zijn metier als etnoloog gebruikt. Een belangrijke bron voor zijn inspiratie zijn de teksten van de Nijmeegse theoloog Edward Schillebeeckx: *“Als etnoloog ben ik gefascineerd door de wijze waarop hij zich inzichten uit de cultuurwetenschap in theologische zin toe-eigent en op creatieve wijze hanteert om de aard en werking van de sacramenten opnieuw te doordenken. Het vormt een intellectuele oefening die - in tegenstelling tot wat sommigen menen - geenszins een bedreiging vormt voor christendom en katholicisme, maar de fundamentele waarden ervan juist hernieuwd onder de aandacht brengt, op een wijze die geloof en spiritualiteit voor mensen van vlees en bloed, hier en nu, dient.”*

Het verbaast me wel dat geen van beide auteurs gewag maakt van de transformatieprocessen die zich binnen het katholicisme voltrekken. Dit heeft uiteraard alles te maken met de geloofsbeleving van beide auteurs. Bluysen ziet veel heil in een oecumenische benadering waarbij de katholieke Kerk haar uniciteit verliest, terwijl Rooijackers zijn mosterd - volgens mij teveel - haalt bij het Rijke Roomse verleden. Hij heeft het lastig met het hedendaagse instituut Kerk als machtsinstelling en heeft moeite om haar, wegens bepaalde maatschappelijke

standpunten, als intellectueel serieus te nemen. Nochtans verandert er veel 'van onder uit' en zie je veel nieuwe geloofsbewegingen van leken ontstaan (bijvoorbeeld de Sint-Egidiusgemeenschap), die binnen de katholieke traditie actief zijn. We hebben er weinig aandacht voor omdat, zoals Ernest Henau het treffend formuleerde met een Chinees gezegde, "*het vallen van één boom veel meer lawaai en deining veroorzaakt dan het opschieten van een heel woud van scheuten*". Daarmee bedoelt hij dat we teveel oor hebben voor het vallen van de Kerk als machtig wereldlijk instituut en zijn sociologen teveel bezig met de betekenis van de C of K in het traditionele christelijke middenveld. Nochtans is men ook in de katholieke Kerk sterk bewust van deze stille verandering. Kardinaal Danneels sprak in een recent interview over "*de overgang van een sociologisch naar een vrijwilligheids-christendom*". Voor het onderzoek naar de religieuze volkscultuur zijn deze stille transformatieprocessen van cruciaal belang, omdat er zich tegelijk een nieuwe verhouding ontwikkelt tussen de Kerk en de individuele gelovige. Geloven in onze Westerse samenleving wordt meer en meer een bewuste keuze waardoor er een andere, meer bewustere, communicatie binnen de Kerkgemeenschap ontstaat. Je merkt trouwens hoe binnen parochies door leken - ten dele omdat ze door het priestertekort meer verantwoordelijkheid krijgen in de organisatie van de Kerk - wordt meegedacht over de invulling van rituelen. Er zal binnen afzienbare tijd minder sprake zijn van een spanning tussen de 'voorgeschreven orde' en een 'geleefde praktijk'. Misschien stof voor een 'etnologisch' onderzoek. Hoewel ik me niet van de indruk kan ontdoen dat de moderne etnologen zich tegenwoordig graag bezig houden met het onderzoek naar hedendaagse rituelen en daarbij bijna over elkaar vallen in het toepassen van theoretische concepten. Hier is enige analogie op te merken met de studie naar de traditionele en de nieuwe sociale bewegingen; waarbij onderzoekers naar de nieuwe sociale bewegingen (vredesbeweging, milieuorganisaties, vrouwenbeweging, ...) soms te weinig aandacht hebben voor de transformatieprocessen (naar nieuwe themata) binnen de oude bewegingen en zich teveel focussen op het 'nieuwe' m.a.w. op de verschillen eerder dan op de continuïteit.

Om af te ronden: 'God verborgen en nabij' is een publicatie die om meer dan één reden veel meer aandacht verdient. Als interessante lectuur voor volkskundigen is dat al een goede reden op zich. Maar het verdient ook aandacht omdat het ons attent maakt op het feit dat religieuze volkscultuur méér is dan bedevaartvaantjes, heiligenlevens of reminiscenties aan het rijke Roomse leven. Rooijackers en Bluysen laten ieder op hun manier zien dat spiritualiteit ook een buitenkerkelijk verhaal is. Door haar theologische én cultuurhistorische opzet toont deze publicatie dat religieuze volkscultuur nog relevant is omdat, vanuit een katholieke traditie, mensen nu nog in hun dage-

lijks leven zoeken naar god. Zelfs voor een niet-gelovige cultuurwetenschapper, volkskundige of enthousiasteling die bezig is met religieuze volkscultuur heeft dit boek een onderliggende boodschap, namelijk dat men religieus erfgoed, of het nu materieel of immaterieel is, niet zomaar kan de-sacraliseren. Uiteraard behoren geloofsuitingen tot het dagelijkse leven en zijn kerken naast plaatsen van christelijke *communitas* óók kunsthistorisch erfgoed. Maar dit is geen excuus om de religieuze drijfveren die aan de oorsprong liggen te minimaliseren of soms zelfs te negeren. Rooijackers schrijft: "*Het kleineren van para-liturgische devoties zou evenwel een onverantwoorde vorm van elitair purisme zijn: voor veel gelovigen is de devotie tot Maria immers de eerst aangewezen weg naar God.*" Zelfs al ligt de spirituele oorsprong soms ver verborgen, dan is het de taak van etnologen, historici of erfgoedconservators om er aandacht aan te besteden.

Jan Bluysen en Gerard Rooijackers. *God verborgen en nabij: Religie als heilig spel.* Amsterdam, Anthos, 2002, 404 p.